

betegedett. Második napirendi pontként Kovács Ilona, az *Archivum Rákócianum* újonnan megbízott sorozatszerkesztője számolt be arról a nehéz helyzetről, amely Hopp Lajos halála után a Rákóczi-kutatás terén előállt. Először ismertette a már megjelent kiadványokat, a *Testament politique et moral / Erkölcsei és politikai végrendelet* (1984) és az *Aspirations / Fohászok* (1994) háromnyelvű köteteit. Majd részletesen kitért az *Emlékiratok* (1978) kétnyelvű kiadásának problémájára. Vas István fordítása mint írói teljesítmény értékelhető ugyan, azonban pontatlan szövege, a költői szabadság szélesen értelmezett alkalmazása a Rákóczi-filológiában számtalan problémát okoz mindmáig. Mindenképp új kiadásra lenne szükség, mely hűségesebben követi az eredetét. Ráadásul még e sok gondot jelentő kiadás sem hozzáférhető, az antikváriumokban is hiánycikk. Az új kiadást az is indokolja, hogy a jegyzetek szintén felfrissítésre szorulnának a bécsi levéltárból előkerült legújabb adatok alapján. Kovács Ilona vázolta a közeljövő terveit is: nyár eleji megjelenése remélhető a *Méditations / Elmélkedések* szintén többnyelvű kötetének, melyet a Balassi Kiadó fog kiadni. A *Vallomások* kötetét R. Várkonyi Ágnes rendezti sajtó alá, melynek elkészültét mind a szakma, mind a szélesebb olvasói közönség nagy érdeklődéssel várja. Hopp Lajos terve volt a Rákóczi-szabadságharc és -emigráció irodalmi törekvéseinek bemutatása sorozaton kívüli további kötetekben, valamint felvetődik annak kérdése is, hogy a kritikai kiadás eredményeit hasznosítva nem lenne-e érdemes az *Emlékiratok* újrafordított szövegét és a *Vallomásokat* népszerű kiadásban is megjelentetni. Kovács Ilona beszámolójához, a különböző kiadások tervének megvalósításához R. Várkonyi Ágnes fűzött néhány támogató szót, majd a *Vallomások* kötetének helyzetéről, a hátralévő munkákról és a remélhető közeli befejezésről beszélt. A Bizottság tagjai is helyeselték a tervezett kötetek megindítását, és jóváhagyólag elfogadták a beszámolót.

Az ülést Bíró Ferenc néhány fontosabb kérdés ismertetésével zárta. Örvendetesnek mondta azt a tervet, hogy Komlovszkiné Tódor Ildikó az év második felére, Bodnár György felkérése alapján összeállítaná az elmúlt negyven év kritikai kiadásainak bibliográfiáját, így ennek segítségével mérhetné fel a Bizottság a különböző sorozatok eredményeit és várható feladatait. Végül beszélt arról az ellentmondásos állapotról, mely a kritikai kiadások megjelentetését jellemzi. Az OTKA és az OKTK pályázatainak segítségével – még ha szűkös keretek közt is – a tudományos munka folytatása ugyan lehetséges, ám válságos a helyzet a kiadások terén. Az elkészült kötetek sorban várokoznak, mert a megjelentetésükre nincs pénzügyi fedezet. Ez nemcsak az olvasókat fosztja meg a művektől, hanem erkölcsileg igen rombolóan hat a sok éves munka eredményét letevő szakemberekre is. A kialakult helyzeten változtatni nemcsak szűken értelmezett szakmai feladat, hanem valóban mindenkit érintő nemzeti érdek.

Kelevéz Ágnes

Paul F. Gehl előadása az Irodalomtudományi Intézet Reneszánsz Osztályán (1997. március 19.)

Intézetünk Reneszánsz Osztálya az elmúlt évtizedekben sok neves külföldi kutatót kért fel, hogy tartson előadást a Klaniczay Tibor által alapított Nemzetközi Reneszánszkutató Központban (Centre de Recherches de la Renaissance). Ez az előadássorozat most is rendszeres keretek között folytatódik, s évente több vendégelőadót is fogadni tudunk.

1997. március 19-én Paul F. Gehl, a kitűnő amerikai italianista olvasta fel új, készülő könyvének egyik fejezetét.

Paul Gehl a reneszánsz anyagáról híres, nagy chicagói magánkönyvtár, a Newberry Library vezető munkatársa, a John M. Wing Foundation on the History of Printing alapítvány kurátora, a könyvtár mellett működő Center for Renaissance Studies tudományos programjainak egyik szervezője. Korábban három éven át a Northwestern University (Evanston, Illinois) professzora volt.

Gehl szoros kapcsolatokat ápol a magyar könyvtörténészekkel és könyvművészekkel, különösen a Kner család tagjaival. A Chicagóban élő Kner Erzsébet könyvkötő művész a Newberry számára exkluzív köteteket készített. A professzor gyakori eszmecseréket folytatott Haiman Györggyel is.

1994-ben egy évet töltött Firenzében mint a Villa I Tatti (The Harvard University Center) ösztöndíjasa. A Villa I Tattiban ekkor két magyar ösztöndíjas is tartózkodott (Jankovits László és e sorok írója), akiknek Paul Gehl állandó szakmai és baráti támogatást nyújtott.

A chicagói irodalomtörténész a középkori és a reneszánsz könyvtörténet és olvasásszociológia elismert kutatója. A közelmúltban kiadott monográfiája (*A Moral Art: Grammar, Society, and Culture in Trecento Florence*, Ithaca & London, 1993) a 14. századi Firenze írás-olvasás-oktatásával, a korabeli iskoláskönyvek használatának történetével foglalkozik. Nagy figyelmet szentel a humanizmus és a reneszánsz standardizálódó könyvkultúrája mellett az alapoktatás gyakorlatában mindvégig fennmaradó sokszínű, változatos, középkorias olvasmányanyagoknak, s megértéssel fordul a reneszánsz korban is továbbélő, nem-humanista művelődési gyakorlat felé.

Gehl jelenleg a 16–17. század iskoláskönyveit vizsgálja a tőle megszokott, újszerű szempontok szerint. *A sajtó alá rendezés „művészete” (Az itáliai iskoláskönyvek átalakulása 1450 és 1650 között)* című előadásának általa írt rövid vázlatát magyar fordításban közöljük:

A hagyományos könyvtörténet főként azt vizsgálta, hogy miként készültek a könyvek – mi pedig újabban azt, ahogyan *használták* őket. Behatóan kutattuk mind az olvasók, mind a nyomtatóműhelyek szokásait, mégis úgy tűnik fel, hogy eddig még nem szenteltünk elég figyelmet annak, ahogyan – az olvasók és a nyomdák együttesen – elsajátították a könyvekről való gondolkodást. Vagyis kevésbé figyeltünk magára az olvasásra, s azokra az elvárásokra, amelyeket az olvasás teremtett. Ez a megközelítés különösen gyümölcsözőnek ígérkezik a könyvnyomtatás első korszakának vizsgálatakor, amikor az írás-olvasás tanítása még kéziratos minták alapján folyt, bár a nyomtatás már lehetővé tette a különböző betűformák, tipografizálási és szerkesztési módok használatát.

Előadásomban az e történeti tárgykörben használatos kutatási módszereket szeretném szemléltetni – mégpedig azon az anyagon, amelyet a legjobban ismerek, nevezetesen az itáliai iskoláskönyvek készítésén és adásvételén 1450 és 1650 között.

Az újabb szakirodalom eredményeinek ismertetésével kezdem, ezekben a nyomdatermékekkel való kereskedésről esik szó, összevetve a kéziratos könyvek piacával. Említék néhány más munkát is, melyek az írásbeliség ismeretének szintjével foglalkoznak. Ezután a könyvtervezés szemszögéből közelebbről szemügyre veszem a 15–16. századi iskoláskönyvek egy csoportját, kéziratosokat és nyomtatványokat, latin nyelvűeket és a nép nyelvén írottakat egyaránt. Végül, remélem,

módom lesz e két tárgykört összekapcsolni néhány megfigyeléssel azzal kapcsolatosan, hogy e változások mögött milyen kereskedelmi megfontolások álltak, ha egyáltalán voltak ilyenek.

A reneszánsz egyházi és világi pedagógia közhelye volt, hogy a kisgyermek számára előírt tudásanyag azonos azzal a kultúrával, amelyet a legtöbb nő is igényelt, már amennyiben ez az igény felmerült. A könyvkiadók és a tanárok ezt a közhelyet két tankönyvtípus létrehozásával ültették át a gyakorlatba.

Külön elnevezéssel is illetem őket. Az első csoportot *elemi tankönyveknek* [Basic] hívom (ezeket kisgyermekeknek és különböző életkorú nőknek szánták), a másik könyvcsoportot *fiúk könyveinek* [Masculine] (ezeket olyan fiúknak írták, akik komolyan tovább akartak haladni a tanulásban). A második kategóriát *latinoknak* [Latinate] is mondhatjuk, mivel a klasszikus értelemben vett latin műveltségű iskolásfiúk képzésének igényét fejezi ki. De nevezhetjük ezeket *előkészítő könyveknek* [Upwardly-Mobile] is, hiszen nem minden fiú volt alkalmas arra, hogy felsőbb stúdiumokat folytasson, és nagyon kevés lánynak engedték meg, hogy a humanista vagy az udvari kultúra magaslatait elérje.

Az *elemi tankönyvek* legfontosabb ismérvei a következők:

- olyan tipográfia, amelyet az írás-olvasásban járatlan, alkalmi olvasónak szánnak;
- narratív és/vagy díszítő jellegű illusztrációk mint a könyv, olykor a szöveg integráns részei;
- erősen moralizáló szövegek kevésbé vagy egyáltalán nem allegorikus tartalommal.

Ezek a könyvek kísérletet tesznek arra, hogy morális tettként fogják át az olvasás praktikumának teljességét, egyszersmind gátat vessenek a szövegek analitikus megközelítésének.

A *fiúk könyveit* épp ellenkező módon tervezik, különösképpen arra szánják őket, hogy a latinban jártas iskolásfiú dolgozni tudjon a szöveggel, s képes legyen elemezni azt. Ez utóbbi iskoláskönyveket a következőképpen jellemezhetjük:

- összetett, hierarchizált tipográfia, mely a középkori, skolasztikus könyvekre jellemző módon tükrözi a szöveg felépítését;
- erősen visszafogott díszítés, kivéve a szükséges technikai jellegű illusztrációkat;
- retorikai, történelmi, mitológiai, allegorikus megjegyzések és kommentárok;
- emlékeztető jegyek, ábrák, utalók sokasága, melyek a memorizálást, az összehasonlító olvasást és a szövegelemzést segítik.

Ezek az ismertető jegyek tették a haladó szintű iskoláskönyveket egész életre szóló, nélkülözhetetlen társsá.

1490-ig mindkét könyvcsoport erősen imitálta a megelőző kor kéziratos modelljeit. Az 1490 és 1550 közti periódusban a *fiúk könyve* gyorsan elvált kéziratos mintáitól, s a nyomtatás, a tükör, a díszítés és az illusztrálás elismert típusává fejlődött.

1550 után e típus formai jegyei rögzültek. Mindeközben az *elemi tankönyvek* erősen helyi jellegű kiadványok maradtak, s a helybéli szülők és tanárok esztétikai igényeit fejezték ki. E másik típusban megmaradtak a kéziratos szokások és technikák – egészen a 19. századig.

Ez a stílusbeli eltérés a két könyvtípus között a 16. század és a későbbi korok pedagógiai előítéleteit tükrözi, amelyek kedveztek az elitképzésnek, gyakran a széles néprétegek művelődésének a kárára.

Ács Pál